

ságáról. Az interdiszciplináris és kultúrtörténeti megközelítés hiányában aligha lehetne magyarázatot találni például arra, miért nyúl Muszorgszkij éppen Borisz Godunov és a Hovanszkij-cselszövés témájához, hogyan próbálja meg drámapoétikai eszközökkel ábrázolni a régi és új Oroszország világát és viszonyát. A zeneszerző egy Sztaszovhoz címzett levelében azt írja, hogy míg az orosz zeneszerek sosem igazán inspirálták, az írókból álló baráti kör, amelynek 1863-tól – tehát Wagner szentpétervári vendégszereplésének évétől – ő is állandó látogatója lett, annál meghatározóbb hatást gyakorolt művészetfelfogására (Michel Dimitri Calvocoressi: *Mussorgsky's Youth and Early Development. Proceedings of the Musical Association*, 60th Sess. 1933–1934. 92. old.). Ahogyan elemzései során Mezősi rávilágít, mind a *Borisz Godunov*, mind a *Hovanscsina* „virtuális színpadon” megjelentett dramaturgiája nehezen lenne értelmezhető a mű kultúrpoétikai dekodolása nélkül. Mezősi hermeneutikai belátásait épp a kultúrsemiotikai háttér teszi vonzóvá mind a szlavisztika, mind a dráma- vagy operatörténet iránt érdeklődők számára.

LAJOSI KRISZTINA

Bezeczky Gábor: Véres aranykor, hosszú zsákutca

Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 224 old.,
2200 Ft (Pont Fordítva 1.)

Bezeczky Gábor nyolc irodalomelméleti tanulmányból és öt könyvkritikából (valamint egy rövid előhangból) álló kötetét annak ellenére egységes szemlélettel jellemeztem, hogy a szerző a kötet első oldalain kifejezetten óvja ettől olvasóját, mondván: egyes írásokat évtizednyi idő választ el, és sok mindent már maga is másként gondol. Mindazonáltal írásai olyan gondolati műveletek kifejtésének mutatkoznak, amelyeknek lényege éppen a nézetek folyamatos felülvizsgálata, s ennyiben ugyanazon intellektuális beállítódás lenyomatai. A következőkben ezt a beállítódást igyekszem be-

mutatni.

A könyv lapjain olyan tudós profilja rajzolódik ki, akinek a töprengés fontosabb az ítélkezésnél: „Akár így, akár úgy válaszolunk erre a kérdésre, mindig lehet majd találni a válasszal szemben felhozható érveket.” (90. old.) Bezeczky értekezői nyelve világos, kicsit körülményes. Alig van mondata, melyben az állításhoz ne fűzné hozzá: „lehetséges, hogy”, „valószínűleg”, „gyakran”, „olykor”, „előfordul” stb. Minden ízében (szófordulataiban, a feltételes mód kedvelésében) az angolszász értekezői modort idézi, olyannyira, hogy a szöveg helyenként szinte fordításnak hat. Ellenére van mindenfajta dogmatizmus, s gondot okoz számára a tanári szerepben elvárt magabiztos kinyilatkoztatás. Ettől függetlenül azt sem rejti véka alá, hogy pénzsűkében van, de a szakirodalmi tájékozódás érdekében anyagi áldozatokra is hajlandó, s másoknál okosabban tudná a pénzt könyvvásárlásra költeni.

A szerző episztemológiai szigora, elméleti kérdéseket boncolgató tanulmányokról lévén szó, kifejezetten szerencsés beállítódás. Az első, *Fish kontra Jakobson* című tanulmány a XX. századi nyelvészet történetét az absztrakt, generatív, a priori struktúrákat tételező grammatika, illetve az annak érvénye alól kibújó nyelvtörténeti, dialektológiai, szociolingvisztikai és az irodalmi nyelv természetére vonatkozó kutatások harcaként írja le. Amikor Stanley Fish érveit az élükre állítja, kimondatlanul is a kantianus dilemmát fogalmazza újra: vajon megismerő apparátusunk fellel valamit a tárgyban, vagy belehelyez valamit a tárgyba – jelen esetben az irodalomba vagy a szövegbe? A szigorúság az érvelés hajlékonysága és invenciózussága ellenére is meghatározó. Bezeczky általában dupla vagy semmit játszik: olyannyira extrém dichotómiákat állít föl, amelyeknek gyakorlati előfordulására, megvalósulására nemigen számíthatunk, viszont ezt olyan szabatosan és következetesen teszi, hogy kiváló teherre jut a töprengés számára. Ilyen szélsőséges ellentétpár volt a *homogén* és a *heterogén* nyelvfelfogások mintaszerűen kialakított, ideáltipikus jellemzése előző könyvében is (*Metafora, narráció, szociolingvisztika*. Modern Fi-

lológiai Füzetek 58., Akadémiai, Bp., 2002.), amelyre a *Fish kontra Jakobson* is támaszkodik. Hasonló ellentétpár „Értelmezés” és „értelmezés” szembeállítását a kötet *Miért ne lehetne kérdéssel válaszolni?* című írásában. Az „Értelmezés” nem önkényes, hanem tárgyából következik, nem öncél, hanem egyfajta segédeszköz, amely a legteljesebb tudáshoz juttatva fölszámolja önmagát – innen nézve viszont még a legjobb „értelmezés” is kudarc, „a végső tudás és a teljes igazság hiányának bizonyítéka” (31. old.). Hasonló oppozíciót (vagy van mindentudás, vagy nincs; vagy dogmatikusak vagyunk, vagy elfogadjuk a totális zúrvarat) alkot „Kánon” és „kánon” különbsége a *Kánon és trópus* című tanulmányban. De akár a „szerves fejlődés történelemképének” és az „útvesztőszerűen zezugossá váló történelemnek” az értékelvű megkülönböztetése is (43–44. old.) ilyen karikírozottan szélsőséges szembeállításnak tekinthető. Utóbbit *A félmúlt klasszikusai* című, a közös és meg nem kérdőjelezett meggyőződés változékony-ságát generációs ellentétekre (vagyis a tudományfilozófiát a tudománytörténetre) visszavezető tanulmánya veti föl. Az itt előállított dichotómiák voltaképp az előző könyvében kifejtett nyelvfelfogásból is levezethetők: például a történelemfelfogás fenti eltérései a családfamodelles és a kreol nyelveket vizsgáló nyelvészet különbségével is magyarázhatók.

A Bezeczky által kialakított vagy használt, alapvetően az egység és a sokaság különbségére alapozott oppozíciók annak a maximának a jegyében képződnek meg, amely szerint „a pluralizálás egyben relativizálás is” (61. old.). Az ellentétpárok elemei közti választásban az értéket a változatosság, a sokféleség, a bonyolultság, a nehezen megragadhatóság jelenti, a mumus szerepét pedig a „[k]izárólagosság, egyetemesség, maradandóság, lezártság és személytelenség” játssza (62. old.). A gyanakvásból a lekerekített, egy nézőpontú, egységes értékvilágú narratívákra műfaji preferenciák is következnek. Mint *Az elbeszélésciklus poétikája* című tanulmányból kiderül, Bezeczky ezt a műfajt azért kedveli, mert mindvégig megmarad benne „a jelentésteremtő bizonytalanság” (87. old.). Az

irodalomtörténet mint mesemondás című nagy tanulmány szintén ennek jegyében nyomatékosítja a szerző előszereketét a lexikonok iránt, mert (az elbeszélésciklussal rokoníthatóan) a szócikkek hálózata „jóval bonyolultabb történetek megragadására alkalmas”, mint egy lineáris kompozíció (97. old.). Ugyanitt olvasható az a kiváló megfigyelés is, miszerint voltaképp az *Akadémiai irodalomtörténet* egymás mellé rendelt írói portrékból összeálló 5. kötete is lexikonszerű, jóllehet nem használja ki ennek lehetőségeit a jelentések megsokszorozására.

Egyöntetűség és sokféleség értékkülönbségének háttérében egyfajta relativista székeszisz áll. Nem historicista vagy hermeneutikai viszonylagosság, mivel – jóllehet a viszonylagosság mellett szóló érvekhez is fölhasználhatná a történeti változékonyságot – a történelem Bezeckzy szemében nem érték-hordozó, hanem már önmagában gyanús valami. Hiszen ha van történetiség, van célelvőség is, amely pedig rendre diszkurzív vagy politikai diktátorokat, élcsapatokat igazolhat. A teleológiát fölszámoló, folyamatos újra-kezdés iránti vonzalmát írja le a „zsákutcának” a kötet címbe is beemelt metaforája. Az ideiglenes nyugvópontok elérése után folyton továbblendülő, ismeretlen végeredményű folyamatnak látja vagy kívánja látni a gondolkodást és a tudománytörténetet egyaránt, megvalósult célok helyett esetleg olyan zsákutcákkal, „melyekben nagyon messzire lehet előrehaladni, s melyek nagyon sok részeredményt hoznak, de melyekből végül mégis ki kell hátrálni” (35. old.).

A történetiség elvéről általában az irodalomtörténet-írás lehetőségei és gyakorlatai kapcsán *Az irodalomtörténet mint mesemondás* című tanulmányban szól, de igazán a kánonról írottakból érthetjük meg ellenérzéseit a történelemmel szemben. Az abszolutizált „Kánonnal” az a gond, hogy az értékes műveket kijelölő, értelmező és értékelő gesztusok „döntő mozzanatait a lezárult múltban mentek végbe. Az egyedi olvasó mindig későn érkezik ahhoz, hogy változtathasson.” (61. old.) A történelemben elsősorban tehát az egyén kiszolgáltatottsága riasztja, vagyis az, hogy – szükségképp előttünk járva – a múlt nemcsak a je-

lenen lesz úrrá, hanem azokon is, akik amúgy nem kedvelik a kritikátlan be-költözést a készbe. Bezeckzy általában idegenkedik minden egyéneken és egyé-
nün túli összefüggéstől – a „Kánonnak” is az az egyik bűne, hogy „személytelen”. Nem szíveli azokat a ke-reteket, amelyekben az „egyes embert a vagylagos választás logikája kényszeríti hovatartozásának meghatározásá-ra” (44. old.). A heteroglosszia elvé-re épülő nyelvfelfogását radikalizálva amellettt érvel, hogy már egyetlen tudat is heterogén entitás. Vagyis a dialógus már „idebent” elkezdődik. Noha elfo-gadja, hogy mindig közösséggel kodi-fikált feltételek között szólalhat meg, számára a személyes (magányos) gon-dolkodás akár önmagában is elegendő lehet. Ha ugyanis önmagával is vitáz-hat, már önmagában is közösség alkot.

Ezért lehet olyan lényeges a szemé-
ben az értelmezői közösségek elmé-
lete. *A dialógus esélye* című írásában ezért foglalkoztatja az „együttműkö-dés” lehetőségessége vagy kívánatos-sága, vagyis az, hogy irodalmári mun-káját egy „közös, nemzedékeken át-ívelő vállalkozás” részének kell-e tud-nia (51. old.). Hevenyészett közgaz-dasági hasonlattal élve, annak az el-gondolásnak a híve, miszerint az hozza létre a lehető legnagyobb közjót, ha mindenki a maga egyéni érdeklődését (érdekét) követi. Az együttműködés legcsekélyebb formája is óhatatlanul bizonyos hierarchiát alakít ki, ami idő-vel elvezet a közös tudás és közös nyelv által összekapcsolt élcsapat létrejötté-
hez, a meggyőzés, a tanítás, a ráveze-tés, az agitáció standardizáló gyakor-lataihoz. Nem a „közös nyelvet be-szélő, egymással együttműködő part-nerek” (50. old.) világa vonzza, ha-nem olyasfajta kölcsönhatás, amely-nek produktivitását épp az szavatolja, ha mindenki a maga feje után megy: „Az egyenrangú, eltérő álláspontú em-berek dialógusa messze többet ad, mint beszélgető felek véleménye kü-lön-külön.” (34. old.) A „közmegeg-yezés” mellé a „köznézeteltérést” állítva, olyan közösséget lát kívánatos-nak, amelyben a tagoknak „[n]em szükséges egyetérteniük egymással” (35. old.). Az „ellentmondás addiktív elmesportja” által összetartott közös-ség adott esetben egyetlen *szobányi* is lehet, mint *Az értelmező közösségek el-*

mélete című kötet szerzői esetében, hi-szen többségük Bezeckzy munka- és szobatársa az Irodalomtudományi In-tézetben. Tiszteletre méltó elgondolás, de kérdés, hogy a tudományos telje-sítmény megítélhető-e demokratiku-san? Sőt bármilyen szellemi teljesít-mény megítélhető-e az egyenlőség elve alapján?

Elméleti szövegeket gyakran ér a vád, amelytől Bezeckzy írásainak egy része sem mentesül, hogy szinte labo-ratóriumi körülmények közt vizsgáló-dik. Az „értelmezés” és az „Értelme-zés” viszonyáról szóló eszmfuttások-ban alig-alig játszanak szerepet törté-neti szempontok. Konkrét értelmezé-
sekkel Bezeckzy sem nagyon hozako-dik elő, még futólag is ritkán kockáz-tat meg műelemzést. Alapkérdései ál-talában az irodalom mibenlétére, „meghatározó kontextusának” körvo-nalazására irányulnak. Kimerítően és találóan elemzi, amit Czine Mihály írt Móriczról, annak elvi alapjait és elbe-széléstechnikai jellemzőit, de arról szinte semmit sem tudunk meg, hogy ő miként vélekedik Móriczról. Hosz-szan ír Krúdy novellaciklusainak el-lentmondásosságáról, kiadástörténe-tük szerkesztési és címadási követke-zetlenségeiről is, illetve arról, hogy a *Szindbád ifjúsága* 1911-es kiadásában több szerkesztési elv érvényesült, ame-lyek közül egyik sem tekinthető átfo-gónak, de ritkán merészkedik odáig, hogy véleményt mondjon akár egy no-velláról is. Eljárását magyarázhatja, hogy a *Szindbád*-novellákról korábban egész kötetnyi elemzést tett közzé (*Krúdy Gyula: Szindbád*. Akkord Könyvkiadó, [Bp.], 2003. [Talentum műelemzések]).

A szigorral függ össze a makacsság is. Bezeckzy intellektuális konoksága akkor a legszembetűnőbb, amikor olyan dolgoknak megy utána, amely-
ket rajta kívül nagyon kevesen követ-nének végig. Egy lexikonszócikk – je-lesül Fónagy Iváné a metaforáról a *Világirodalmi Lexikonban* – bibliográfiá-jának végigbogarászásához, hevenyé-szettségének, következtetlenségeinek kimerítő feltárásához még azok közül is keveseknek volna türelmük, akik az övéhez mérhető elemi és leküzdhet-
len érdeklődést tanúsítanak a metafo-raelméletek iránt, és hozzá mérhető följelnyességgel tájékozódni annak

szakirodalmában. Egy-egy szakfordítás gyarlóságainak ennyire minuciózus kimutatására – a Ronald Wardhaugh *Szociolingvisztika* és Max Black *A nyelv labirintusai* című könyvének magyar kiadásairól írott kritikáiban – is legtöbb kollégája legyintene. Másutt ugyanakkor Bevezeky következetesége óhatatlanul kiszámíthatósággal is párosul: *Az elbeszélésciklus poétikája* című tanulmány olvasásakor előre számíthatunk rá, hogy az értekező az ellen fog érvelni, hogy „koherens egész-ként” fogjuk föl a *Szindbád*-novellákat.

Az episztemológiai szigor előterében viszont szembevetendő az olyan fogalmak labilitása, mint a gyakran alkalmazott „részigazság” vagy a „rész-eredmény”, amelyek egy (szerintem) általa sem vállalt, rossz ismeretelméleti szótárból kerültek ide. „Az értelmezők részigazságokból – pontosabban szólva sejtésekből, kételyekből, kérdésekből – indulnak ki, és azt vizsgálják, mit jelentenek, hová vezetnek, és elfogadható-e a végeredmény.” (34. old.) Kifejezetten mennyiségi tekintetben kerül elő a szó az 52. lapon, hiszen Bevezeky ott „a zéró összegű játék”, a nyereség és veszteség dialektikájában tájékozódik. Mi a létmódja egy „rész-eredménynek”? Egy önidentikus tárgyra vetett, különböző szögű pillantásokról van szó? Egy szétosztott torta darabjairól? Az isteni tekintet számára feltáruuló csorbitatlan látványt feltételezve azonosíthatunk egy részt részként. Ha ragaszkodunk a kontextualizmushoz, akkor inkább (kicsit laposan) *különböző igazságokról* beszélhetünk, s felállíthatjuk (a kánon és az értelmezés szavakkal folytatott eszmefuttatásainak mintájára) „Igazság” és „igazság” ellentétpárját.

Az igen produktívan alkalmazott nyelvészeti szempontok mellett a kötetben az analitikus nyelvfilozófia hatása is számottevő, noha klasszikus képviselőivel szemben Bevezeky kétli, hogy volna valamiféle kommunikációs harmóniát teremtő vagy arra támaszkodó „normális nyelv”, amely különbözne az olyan parazita nyelvhasználatoktól, mint az irodalom. Ettől eltekintve az analitikusokéhoz hasonlóan Bevezeky érdeklődése is többnyire mondat- vagy kijelentésalapú. Nemcsak a fordítások aprólékos összehasonlításában, hanem irodalomelméleti

kijelentések logikai viszonyának és igazságértékének vizsgálatában is. Egyes szavak és mondatok jelentés-tani elemzéséről van szó az irodalmat betegségnek tekintő gondolatkísérletben (*Miről szól a történet?*), illetve a kánon- és a dialógus-tanulmányokban is, de a Szegedy-Maszák Mihály Kérmény-monográfiájáról szóló recenzió szintén a könyv első oldaláról származó két szó („hagyomány” és „megörzés”) keltette képzeteket vizsgálja. A következő felszólításhoz hasonlókkal ritkán találkozunk irodalomtudományi szövegekben: „Képzeljünk el egy elbeszélésciklust!” (91. old.) Ilyen retorikai gesztus a Sherlock Holmes-idezetek alkalmazása vagy a következő, a kontextusok szerepére hozott példamondat: „A Microsoft eladósodott, és összeomlás előtt áll.” (50–51. old.). (Itt a „Microsoft” helyett a „Magyarország” is megtette volna.) Analitikus észjárásra vall az a felismerés is, hogy „szélsőséges esetben akár már egyetlen elbeszélést is kénytelenek lehetünk elbeszélésciklusnak tekinteni” (91. old.).

Bevezeky relativizmusuk okán is kedvelheti a kérdő mondatokat, s joggal támaszkodik arra, hogy a kérdések gyakran valójában kijelentések. A folyamatos kérdés gesztusával is magyarázható, hogy könyve végig rendkívül érdekesítő olvasmány. Egyetlen ponton fordul üresjáratba, s ez éppen a *Miért ne lehetne kérdéssel válaszolni?* című írás utolsó bekezdése. Szigorú következetessége abban is megmutatkozik, hogy a relativizmus mai egyöntetűsége is gyanakvóvá teszi: „...mármár riasztó mértékű az egyetértés abban, hogy a szavak valamiféle »tulajdonítás« során kapnak jelentést az értelmezőtől.” (36. old.) Az „igazság relativizált felfogásában”, ennek mai elterjedtségében hasonló bajok forrását látja, mint amitől e felfogás hívei meg kívántak szabadulni: „Aki eltér ettől a már-már kötelező állásponttól, nagyon könnyen bélyegezhető a lágtól elmaradottnak, a bölcsék köve boldog tulajdonosának vagy nemes egyszerűséggel dogmatikusnak.” (53. old.). Egyetérthetünk vele abban, hogy a viszonylagosság elvének hangoztatása önmagában nagyon is üres gesztus. S valóban nem könnyű az ebből adódó logikai körökből kikeveredni, hiszen maga is hasonló szigorral osztja ki a

dogmatizmus címkéjét némely tudományos iskoláknak a *Miért ne lehetne...* tanulmányban. Az a benyomásunk támadhat, hogy valójában egy színvonalas antirelativista beszélgetőpartnerről álmodik. Ha ajánlani kellene neki valakit, akkor emlékeztetném arra, hogy Bagi Zsolt eddig megjelent két könyvét (*A körülírás és Az irodalmi nyelv fenomenológiája*) az *egyéni dogmatizmus* vállalása jellemzi, de a szerzőnek a saját igazáról való deklarált és megingathatatlan látszó meggyőződése nem érinti színvonalukat.

A relativizmustól nem szükségképpen áll távol a konzervativizmus. Amikor Bevezeky a *Kánon és trópus* című írásban Alastair Fowler hatelemű kánon-definíciójáról (Occam borotvájával) lemetszi a fölösleges entitásokat, a kánon szűk, a potencialitást kizáró jelentését, avagy erős értelmezését veszi védelmébe. Talán azért is, mert akkoriban (1998-ban) még nem számolhatott a kánon és képzetkőre azóta már idehaza is bekövetkezett túlhasználatával és devalvációjával – vagy éppen ennek igyekezett elébe menni. Rendkívül fontos és érdekes problémákat feszeget, most csupán egyikre térek ki. Tagadja, hogy az Indiana Egyetem Könyvtárának katalógusában talált *Kántor nyomoz* című magyar nyelvű regény „bármilyen értelemben is része lenne a helyi kánonnak” (66. old.), mondván, „ha az irodalom egészét kánonnak nevezzük”, abból nem sokat tudunk meg egyikről sem. A *Kántor nyomoz* (amelyre talán éppen a katalógus „kánon” szót tartalmazó részét bogarászva bukkant) Bevezeky számára elrettentő példa, az irodalom nem kanonikus, nagyobb részét képviseli. Akármit gondoljunk is a szóban forgó műről, vagy arról, miként kerülhetett egy amerikai egyetemi könyvtár állományába, ez nem változtat azon, hogy távolról sem az irodalom egészéről van szó, hanem csupán egy katalógus tartalmáról. Az állományok időbeli változását vizsgáló könyvtártörténetről pedig könnyen elképzelhető, hogy része lehet a kánonok kutatásának is.

Nem biztos, hogy a *Kántor nyomoz* jó példa „a véletlenszerűen összehordott művek jegyzékére”. Való igaz, hogy a kánon nem felsorolás, hanem „az a szerkezet, melynek alapján dönteni le-

het a listára felvehető művekről” (67–68. old.), de pontosan ilyen szerkezet áll a katalóguscédulák összeállítása mögött (beszerzési stratégia, könyvtárközi cserék, selejtezés, az állomány „apasztása” stb.), annak ellenére is, hogy Magyarországon legtöbbszörnek olyan könyvtárakkal van dolga, amelyek nem engedhetik meg maguknak, hogy szisztematikusan gyűjtést folytassanak. Ha hamarabb érem el a *Zord idő* egy kiadásának évszámát a washingtoni kongresszusi könyvtár, mint a magyar nemzeti könyvtár honlapján (amint az megtörtént), azzal pusztán a honlapkészítők szakértelmét mérhetem le. Am az, hogy a *Zord idő*nek számos példánya megvan mindkét helyen, vajon semmilyen tanulsággal nem jár, akár a magyar irodalom és a világirodalom kánonainak viszonyára nézve?

Az ízlésből vélhetően valóban akkor válik kánon, ha túllép az „egyéni mánián” (67. old.), de a *Kántor nyomoz* bizonyosan nem egyéni mániából került oda, ahol Bezeczky találkozott vele, hanem – és itt ajánlok egy áthidaló fogalmat – az irodalmi *archívumok* építésének szándékából. Az archívum egyrészt tekinthető a kánon (vagy a kánonrombolás) politikailag korrekten elnevezésének (hiszen az 1980-as évek amerikai kánonvitáiban e fogalmat sokan az osztályharc fegyvereként forgatták), másrészt pedig alapvető kutatási feltételt, a kánonátalakítás lehetősége minimumát is biztosítja. Az archívum fontossága nem csupán abból a szempontból lényeges, amelyre a *Kánon és trópus* végén Bezeczky is kitér, nevezetesen egyes könyvek betiltásával, elfelejtésével vagy fizikai megsemmisülésével kapcsolatban, hanem abból is, hogy éppen a két kanonikus funkciónak a működéséhez, a „képviselő” és a „redukció” arányainak időnkénti vagy folyamatos változásához van szükség a beláthatatlan, nem kanonikus tartományok kvázikanonikus nyilvánartására. Magam sem gondolom, hogy a „kánonok összessége lefedné az irodalom egészét” (70. old.), de ha nem lennének (a potenciális kánont őrző) archívumaink, még ennek a belátásnak az igazát sem tudnánk vizsgálni. Sőt megkockáztatható, hogy a digitális archívumok olyannyira megváltoztatják

a kánon fogalmát, hogy nincsenek többé (technikai) indokai a redukciónak, ahogy másfelől nincs többé lehetőség a képviselőre sem.

HITES SÁNDOR

H. Nagy Péter (szerk.): Idegen Univerzumok

TANULMÁNYOK A FANTASZTIKUS IRODALOMRÓL, A SCIENCE FICTIONRÓL ÉS A CYBERPUNKRÓL

Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2007. 344 old., 2250 Ft

A science fiction (SF) kritikai reflexiója a harmincas években kezdődött, a rajongók által kiadott úgynevezett *fanzine*-ok (rajongói magazinok) lapjain. Miután kilépett a „maga teremtette gettóból” (Lem), és felzárkózott a bestseller irodalom normáihoz (a negyvenes évektől megindult a kanonizálódási folyamat, megszülettek a ma klasszikus SF-ként számon tartott művek, többek között olyan szerzőktől, mint Asimov és Lem), az ötvenes-hatvanas évektől hivatásos irodalmárok is foglalkozni kezdtek a területtel. A *Helikon* folyóirat 1972-es tematikus számának előszava még óvatos fenntartásokkal kezeli a műfajt: „nem is tudják, joggal nevezhet[ik]-e műfajnak”, hiszen „hazánkban [...] csak most észlelik a science-fiction divattá válásának első jeleit”. Azóta folyamatosan nőtt a sci-fi iránt a teoretikus érdeklődés, mára komoly szakirodalom foglalkozik vele, talán a populáris irodalom területei közül az egyik legkomolyabb.

Saját bevállalása szerint ennek a diszkurzusnak a fenntartására vállalkozik a „Parazita könyvek” sorozat nyitókötete, az *Idegen Univerzumok*. A sorozat a populáris kultúra különböző szegmenseit vizsgálja esztétikai, történeti és médiumközi problémákra összpontosítva. Az *Idegen Univerzumok* elismert magyar irodalomtudósok már korábban (2000 és 2007 között), elsősorban a *Prae* folyóirat hasábjain megjelent tanulmányait közli újra – néhol kisebb-nagyobb változtatásokkal –, de

akadnak más folyóiratokból (*Kalligram, Szórós Kő, Debreceni Disputa*) és önálló tanulmánykötetektől átvett munkák is.

Az elemzések a fantasztiikus irodalommal, a science fictionnel és a cyberpunkkal (CP) foglalkoznak. Talán az utóbbi név nem teljesen ismerős az olvasónak, így álljon itt a műfaj rövid ismertetése. A SF alműfajként számon tartott CP az 1980-as években született meg William Gibson *Neuromanc* című regényével (és szinte azonnal a professzionális irodalomkritika előtt találta magát). A klasszikus SF-től abban tér el, hogy nem a távoli jövőben és távoli bolygókon játszódik, hanem a „tapintható” közeljövőben, a Földön. Ugyanúgy jellemző viszont rá az alternatív világok felvonultatása, méghozzá a cybertérre, amely egyfajta virtuális, kollektív hallucináció. A CP általában posztapokaliptikus szituációt tételez, és tipikus helyszíne a megalopolis, a nyomornegyvedekkel tarkított hiperurbánus zóna, óriásváros. Szereplői alvilági, félbűnöző hackerek, konzol-cowboyok, akik testükre csatlakoztatható számítógépek segítségével beléphetnek a cybertérbe, ahol a legfőbb értékért, az adatok megszerzéséért folyik a virtuális, ám nagyon is vére menő harc.

A tanulmányokban elemzett művek szinte mind elismert, kanonikus szerzők regényei: vagy a műfaj nagy klasszikusaié (Dick, Asimov, Gibson, Lovecraft), vagy az elitirodalomban már előkelő helyet birtokló szerzőké, akiknek az alternatív kánonba emelését kísérlik meg (Jósika, Lengyel, Csáth, Babits, Vonnegut). Údító kivételt jelentenek a kevésbé ismert szerzők elemzései (Cesares, Haruki, Gray) és Jake Smiles *1 link* című regényének kanonizálási kísérlete. Az *1 link* az első magyar online regényíró pályázat győztese volt 2000-ben. A szerző, Gál Andrea Borbély Szilárd bírálatával vitatkozva amellett érvel, hogy a regény rendelkezik olyan önreflexióval (illetve a CP műfajára reflektáló) és dekonstruáló vonásokkal, amelyek helyet biztosítanak számára az elitirodalom kánonjában is. Pontosabban meghatározza ezt a helyet és a tendenciát, melybe a regény illeszkedik: „az (alapvetően nyugati) cyberkultúra kelet-európai életérzéssel kontaminálódik, [...] az 1